

ІСТОРИЧНА ҐЕНЕЗА КОНЦЕПЦІЙ ПРАВОРОЗУМІННЯ

Берендєєва А. І.

Стаття присвячена висвітленню історичних аспектів розвитку та становлення основних концепцій праворозуміння: аксіологічної, позитивістської та соціологічної. Аналізуються історичні умови та обґрунтовуються соціальні передумови формування та поширення концепцій праворозуміння від стародавніх часів до сьогодні. Зазначається про полеміку щодо сучасного підходу до розуміння права та залежність превалювання тієї чи іншої концепції праворозуміння від типу правової сім'ї, до якої належить держава.

Ключові слова: праворозуміння, аксіологічна концепція, позитивізм, соціологічна концепція, інтегральна концепція.

Статья посвящена освещению исторических аспектов развития и становления основных концепций правопонимания: аксиологической, позитивистской и социологической. Анализируются исторические условия и обосновываются социальные предпосылки формирования концепций правопонимания от древних времен по настоящее время. Указывается про полемику современного подхода к пониманию права и зависимость превалирования той или иной концепции правопонимания от типа правовой семьи, к которой относится государство.

Ключевые слова: правопонимание, аксиологическая концепция, позитивизм, социологическая концепция, интегральная концепция.

The article is devoted to highlighting the historical aspects of the beginning and development of different concepts understanding of law. Indicated that in essence all the concepts are divided into natural the concept understanding of law (axiological concept understanding of law), the positivist concept understanding of law and the sociological concept understanding of law. On the formation of a type of understanding of law influence many factors, but one of the most important factors are the historical conditions in which formed a various types of the concept understanding of law

The article states that the concept first emerged axiological the concept understanding of law. This concept is divided into two areas: theological and secular, each of which provide substantiated human rights by nature, but in the first direction of human rights justified divine origin, and the second - came from the nature of man. With the emergence of the world's major religions, including Christianity, and later - and Islam, theological concept understanding of law was popular until the end of the Middle Ages.

Teaching authors of ancient Greece, laid the foundation of secular concept of natural thinking direction of the concept understanding of law, which then became the basis for axiological approach a period of great bourgeois revolutions. Especial heyday the concept reached in XVII-XVIII centuries and became the theoretical basis of the bourgeois revolution, when people rose to fight with absolutism. Visit the Enlightenment Hobbes, John. Locke, SH.-L. Montesquieu, JJ Rousseau and others have provided a significant impetus to reassess the rights of people when social opinion concluded that natural rights to life, dignity,

property, etc. are not to belong only privileged segments of the population, but also belong for all people, regardless of their origin.

After the bourgeoisie came to power, she decided to legally consolidate its power. To do this, it used the positivist concept of law to legally consolidate its power.

At the beginning of the XX century with the development of sociology and sociology of law leading concept becomes sociological concept understanding of law, which is the key concept of "practice". This concept logically supplanted the positivist concept, because the policy of increasingly began to focus on the priority of understanding of law as such, which is created as a result of human activity.

The article states that recently, scientists say about the origin of the concept of understanding the fourth law - integration, which provides that the three main concepts are used positive moments. But the final decision on this matter is still pending.

Also it should be noted that in today's world the concept of understanding of the law is largely dependent on the type of legal family, which belongs to the state.

Keywords: the concept of understanding of the law, axiological concept, positivism, sociological concept, integrated concept.

Що таке право? Це питання цікавило людей ще з давніх часів, але, не дивлячись на тисячоліття, які пройшли з моменту виникнення юриспруденції як галузі знань, людство досі не дійшло однозначного висновку, що ж це таке. Право - настільки широко поняття, таке багатогранне, що зумовлює існування значної кількості юридичних наук, які розкривають окремі його аспекти. За значний час існування права виникло кілька десятків юридичних наук, цей процес продовжується й до сьогодні, оскільки з розвитком цивілізації виникають нові суспільні відносини, що потребують правового регулювання, отже, виникають нові галузі права. Водночас фундаментальні юридичні науки не стоять на місці, а продовжують поглиблювати та розширяти існуючі знання.

Багато в чому трактування права залежить від його сприйняття, тобто від праворозуміння. Ця наукова категорія дає нам можливість дати відповіді на питання: "Що таке право?", "У чому полягає призначення права?", "Навіщо право сучасному суспільству?", "У чому полягає цінність права?" та безліч інших. Але відповіді на ці питання будуть відрізнятися в різні часи. Необхідно зазначити, що за тисячоліття свого існування право розумілося по-різному, розглядаючись з точки зору пануючої в той чи інший історичний період концепції праворозуміння.

Про актуальність обраного напряму дослідження говорить значна кількість наукових праць із зазначеної тематики, зокрема захищених докторських і кандидатських дисертацій, монографічних досліджень і наукових статей. Так, праворозуміння в його загальному розумінні, а також деякі окремі його аспекти розглянуто в працях С. Алексєєва, М. Байтіна, Г. Бернадського, Т. Дудаш, В. Дудченко, Ю. Калиновського, А. Козловського, С. Максимова, Г. Мальцева, М. Марченка, © А.І. Берендєєва, 2015

П. Оля, Л. Петрової, А. Полякова, В. Пристенського, П. Рабіновича, Н. Царькова, І. Честнова, В. Чефранова, В. Шафірова, К. Шелестова, М. Цвіка, М. Цимбалюка та ін. На значимість цього питання також указує той факт, що окремий номер авторитетного фахового юридичного журналу "Право України" повністю присвячено висвітленню зазначеної тематики (№ 4 від 2010 року).

У зв'язку з тим, що сприйняття права в ту чи іншу епоху багато в чому залежало від пануючої в суспільстві концепції праворозуміння, метою нашої статті виступає аналіз впливу історичних умов на становлення та розвитку основних типів праворозуміння.

Перед тим, як перейти до аналізу передумов створення основних концепцій праворозуміння, насамперед необхідно визначити, що ж собою представляє цей термін. Тут слухним буде зауваження Ю.М. Оборотова щодо необхідності провести розмежування праворозуміння, розуміння права та розуміння в правовій сфері, оскільки інколи ці три дослідницькі напрями зводять лише до однієї проблеми праворозуміння. Як видається, якщо праворозуміння — це відображення в юриспруденції основоположних (аксіоматичних) характеристик правової реальності, то розуміння права — це процес формування образу права на основі передрозуміння й використання знань, умінь, навичок тощо. Отже, якщо праворозуміння — це один із постулатів права як відображення "згустків" правової реальності, то розуміння права — це саме його пізнання, у той час як розуміння в правовій сфері — це пізнання того, що пов'язано з правом, його формуванням та реалізацією [1, 50]. Отже, у цій статті ми будемо розглядати праворозуміння в його найширшому, абстрактному значенні відображення правової реальності, в його об'єктивному значенні, відкидаючи суб'єктивну оцінку з боку індивіда.

Але перед тим, як характеризувати генезу праворозуміння, доречним було би з'ясувати, що саме під цим терміном розуміється. Оскільки сучасна наука стоїть на позиціях плюралізму, існує безліч визначень цього поняття. З огляду на те, що у вітчизняній юриспруденції найбільш глибоко, послідовно й ґрунтовно це питання досліджує д.ю.н., професор П.М. Рабінович, наведемо його визначення цього поняття: "Праворозуміння — це відображення в людській свідомості через посередництво поняття, позначуваного терміном "право" (чи будь-яким іншим однозначним з ним словом або символом) того явища, яке оцінюється як корисне для задоволення потреб існування й розвитку певного суб'єкта або ж безпосередньо цих потреб" [2, 207].

Ця наукова категорія не є сталою, а залежить від ряду об'єктивних причин, що зумовлюють її суб'єктивне сприйняття. На становлення того чи іншого типу праворозуміння впливають багато факторів, але одним із найбільш впливових виступають історичні умови, в яких сформувався той чи інший підхід.

Як відомо, в юридичній літературі склалося три класичних концепції праворозуміння: природно-правова (аксіологічна), позитивістська та соціологічна. Зрозуміло, кожна концепція має декілька течій, напрямів, наукових шкіл, але вказані концепції можна назвати метаконцепціями, оскільки вони містять загальні закономірності розгляду права з певної позиції, тому зупинимось саме на вказаній класичній типології.

Не вдаючись до розкриття теоретичних положень зазначених концепцій, спробуємо прослідити їх

історичний генезис.

Аналізуючи правові пам'ятки, учені дійшли висновку, що першою виникла аксіологічна концепція праворозуміння. У свою чергу, ця концепція розділилася на два напрями: теологічний і світський, кожний з яких указував на надання людині прав самою природою, але в першому напрямку права людини обґрунтовувалися божественним походженням, а в другому — виходили із самої природи людини.

На початковому етапі розвитку людства в рамках первісних держав переважала теологічна спрямованість цієї концепції, адже нічим іншим, ніж божественним походженням не могли пояснити свою владу фараони в Єгипті, раджі в Індії або вани в Китаї в стародавні часи. Подібне трактування державної влади, яке характеризувалося повної сакралізацією, а отже, і права, яке в ті часи не мислилося окремо від держави, дозволяло тримати народ у покорі. З виникненням найбільших світових релігій, зокрема християнства, а пізніше — і мусульманства, теологічне сприйняття права зазнало свого розквіту й проіснувало аж до кінці періоду середньовіччя.

Вчення авторів Античної Греції, таких як Сократ, Платон, Аристотель т ін., спрямували юридичну думку в інший бік, розрізняючи позитивне і природне право, що довели до досконалості римські юристи, створивши догми права, якими ми користуємося і сьогодні. Таким чином, античні вчені заклали фундамент світського напрямку природної концепції праворозуміння, який вже потім став підґрунтям для аксіологічного підходу періоду великих буржуазних революцій.

Як відомо, ключова дефініція природної концепції — справедливість. Право тільки тоді може називатися правом, коли воно справедливе. Ця аксіома була відома ще з давніх часів. Так, в одній із найдавніших правових пам'яток — Законах царя Хаммурапі у преамбулі йдеться про те, що царя Хаммурапі послали управляти народом саме для того, "щоб дати сяяти справедливості в країні, щоб погубити беззаконних і злих, щоб сильному не кривдити слабого" [3, 9].

Інша справа, що в стародавні часи справедливість розумілася інакше, ніж зараз. Переважно для стародавнього й більшою мірою для середньовічного права справедливість відображалася у пануванні принципу таліону, а мета юридичної відповідальності полягала передусім у покаранні винного та відновленню порушеного права особи, причому у відшкодуванні заподіяної шкоди брала участь не лише винна особа, а і її близьке оточення (характерний приклад — інститут "дикої віри" в Київській Русі). І це вважалося справедливим.

З розвитком цивілізації в людства змінювалося уявлення про справедливість, але суть праворозуміння залишалася незмінною — природне право повинно було лежати в основі закону. Особливого розквіту ця концепція досягла в XVII-XVIII століттях і стала теоретичним підґрунтям буржуазних революцій, коли народ піднявся на боротьбу з абсолютизмом і з основною його ідеологічною опорою — церквою, яка на ті часи перетворилася на покірну служницю королів, виступаючи вже не як місце духовного притулку особи, а більше як засіб впливу королівської влади на людей, оскільки священики почали призначатися на посаду королем, отже, фактично перетворювалися на його чиновників. Унаслідок цього церква стала сприйматися негативно, її авторитет серед людей падав. На той час уже просвіщенний розум

людей не могла задовольнити теза про божественне походження влади, і тисячоліттями підтримувана владою догма про дарування права народу Богом через свого представника на землі – короля зазнала краху.

Роботи відомих англійських, а особливо французьких просвітників Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтескьє, Ж.-Ж. Руссо та інших надали значного поштовху в переоцінці прав людей, коли соціальна думка дійшла висновку, що природні права на життя, честь, гідність, власність, тощо є не тільки в привілейованих верствах населення, але й в усіх людей, не зважаючи на їх походження. Ця теза знайшла своє відображення в програмному документі Великої французької революції – “Декларації прав людини і громадянина”, у преамбулі якої прямо зазначалося, що “забуття прав людини і зневага до них є єдиними причинами громадянських бідувань і пороків урядів”, а статті 1 і 2 прямо вказували, що люди народжуються й залишаються вільними та рівними в правах, а мета кожного державного союзу полягає в забезпеченні природних і невід’ємних прав людини [3, 178]. Ці твердження задали тон новим буржуазним конституціям, які виникали передусім в європейських країнах.

Отже, тисячолітня система принизливого існування більшості й абсолютного панування меншості була скасована, і аксіологічна концепція праворозуміння досягла свого апогею разом із наданням широких політичних прав усьому населенню.

Після перемог буржуазних революцій новий прошарок людей, які прийшли до влади, потурбувався про легалізацію свого володарювання. Ми знаємо, що здобутками буржуазних революцій скористувалися не всі верстви населення, а лише ті, яким удалося захопити владу, отже, незадоволених була значна кількість, тому перед тими, хто прийшов до влади, була нагальна потреба закріпити своє панівне становище в суспільстві. Оскільки таких значних важелів впливу на суспільство, як сліпа віра населення в божественне походження керівника держави (царя, короля) у правлячій верхівки не було, вона потурбувалася про логічне обґрунтування свого панівного положення в суспільстві. Своїм озброєнням вони обрали позитивістську концепцію праворозуміння, що обґрунтовувала правові приписи виключно законодавчої діяльності держави. Слід за Дж. Остіном, який вважається засновником цієї концепції праворозуміння, її прихильники заперечували природну теорію права як таку, що породжує хаос і дає підґрунтя для невиконання закону під приводом його невідповідності природним правам людини. Тому ця концепція найкраще вписувалася в історичні умови, дозволяючи легалізувати будь-яку державну діяльність законами, які приймалися в установленому порядку, тому жодні зауваження щодо непідкорення цим законам не приймалися. А як інакше, коли позитивісти вважали, що право існує лише в рамках закону, а все, що лежить поза законодавством, не відноситься до права, а лежить в інших сферах, наприклад, моралі або релігії.

Яскравим прикладом дотримання позитивістської концепції праворозуміння виступають тоталітарні держави, які швидко виникають на початку ХХ століття. Одним із положень позитивістської концепції, яке сформулював Дж. Остін, було те, що позитивне право і мораль можуть і не співпадати, а протиріччя з мораллю не повинно розглядатися як порок права й підстава для його виправлення; невідповідність моралі не позбавляє право його якісних якостей, навіть якщо

воно критикується з моральних позицій [4, 267]. Цю тезу постійно використовували лідери країн з тоталітарним режимом, приймаючи законодавчі акти, що не тільки не відповідали моралі, але й прямо їй суперечили. А якщо навіть не торкатися відкрито неправових законів, то існує безліч прикладів прийняття законів в егоїстичних інтересах правлячої верхівки. Так, наприклад Закон про главу Німецької імперії від 1934 р., в якому вказується, що посада президента імперії об’єднується з посадою рейхсканцлера, повноваження президента імперії переходять до вождя і рейхсканцлера – Адольфа Гітлера [3, 300]. Таким чином, абсолютно легально, адже це було закріплено в законі, Гітлер прийшов до влади. І таких прикладів можна навести безліч.

На початку ХХ століття почали активно розвиватися антропологічні науки, зокрема соціологія, а також відокремлюється соціологія права. Так провідною концепцією праворозуміння становиться соціологічна, ключовим поняттям якої є “практика”, тобто ця концепція стоїть на позиції існування права не в природних правах людини, як аксіологічна, і не в нормі права, як позитивістська, а в реальному повсякденному житті. Ця теорія логічно відтіснила позитивістську концепцію, оскільки відбулася переорієнтація на перевагу прав людини над правами держави та більше уваги стало приділятися розвитку суспільних зв’язків між індивідами. Свого розквіту соціологічна концепція досягла після повалення тоталітарних режимів, які показали, що в позитивістській концепції праворозуміння є високий ризик введення в ранг закону неправових свавольних приписів правлячій верхівки.

У наш час усе частіше лунають думки науковців щодо четвертої концепції праворозуміння – інтегральної, яка б включала в себе позитивні тенденції всіх вище названих концепцій. Єдиної думки щодо цього питання немає, одні науковці, наприклад, О.Ф. Скакун, підтримують цю теорію, зазначаючи, що, не зважаючи на критику, перевага у цієї теорії більше, ніж недоліків [5, 746]. Водночас інші вчені наголошують, що спроби дати на такій основі єдине універсальне визначення права, яке б все в себе вмістило і всіх влаштувало, ні до чого поки не привели і навряд чи здатні досягти своєї мети в майбутньому. Ці спроби варто залишити. Органічний зв’язок між різними підходами до права існує. Але виявити його дозволяє не єдине визначення, а чітка ідентифікація цих підходів з відповідними їм областями правової дійсності [6, 93].

Також необхідно зазначити, що на сьогодні окремі елементи всіх розглянутих концепцій праворозуміння існують у різних співвідношеннях у країнах різних правових типів. Якщо ми звернемося до романо-германської правої сім’ї, до якої належить і Україна, по побачимо, що перевага надається природній теорії права. Ця теза не має свого законодавчого закріплення, але, аналізуючи установчі нормативно-правові акти країн, зокрема їх конституції, можемо дійти висновку, що права людини визнаються найвищою цінністю. Так, наприклад, у преамбулі до конституції Французької Республіки вказано: “Французький народ урочисто проголошує свою прихильність Правам Людини і принципам національного суверенітету” [7, 665]. Аналогічну тезу містить конституція Федеративної Республіки Німеччини, а саме: “Гідність людини недоторканна. Поважати і захищати її – обов’язок всякої державної влади. Німецький народ тому вважає недоторканні і невідчужувані права людини основою

всякого людського співтовариства, миру і справедливості на землі" [7, 181]. Водночас країни романо-германської правової сім'ї у функціонуванні системи права використовують положення позитивістської концепції праворозуміння. Не відкидаючи основні догми природної концепції праворозуміння, країни англо-американського типу правової сім'ї з перевагою прецедентного права більше стоять на позиціях соціологічної теорії права, яка наголошує на пошуках права "у житті", тобто в суспільних відносинах, які виникають між людьми в їх повсякденній діяльності.

Отже, ми з'ясували деякі об'єктивні причини виникнення концепцій праворозуміння, які багато в чому залежать від історичної епохи. Розуміння права та його основних інститутів логічно залежало від суспільного світогляду, моралі. Зрозуміло, що в цій статті історична генеза концепцій праворозуміння подана в дещо спрощеному, схематичному вигляді, процес зміни концепції був, звичайно, більш довготривалий і взаємопоглинаючий, окремі елементи продовжують діяти в сучасних державах у різних співвідношеннях.

На сьогодні немає пануючої світової концепції праворозуміння. По-перше, для сучасної юриспруденції характерний ідеологічний плюралізм, а по-друге, багато в чому праворозуміння залежить від того, до якої правової сім'ї належить та чи інша держава.

Література

1. Оборотов Ю. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права [Текст] / Ю. Оборотов // Право України. - 2010. - № 4. - С. 49-56.

2. Рабінович П. Сутність праворозуміння і причини його плюралізму (соціально-антропологічний аспект) [Текст] / П. Рабінович // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників Другого всеукраїнського "круглого столу" (м. Львів, 1-2 грудня 2006 року). - Львів: Край, 2007. - С. 205-213.

3. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навч. посібник [Текст] / упоряд. Г.І. Трофанчук. - К.: Юрінком Інтер, 2008. - 352 с.

4. Крестовская Н.Н. История политических и правовых учений: Курс лекций [Текст] / Н.Н. Крестовская, А.Ф. Цвиркун. - Х.: ООО "Одиссей", 2002. - 448 с.

5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. Видання 2-е, перероблене і доповнене [Текст] / О.Ф. Скакун. - Харків: Еспада, 2009. - 752 с.

6. Мартышин О. Классические типы правопонимания и "новые теории права" [Текст] / О. Мартышин // Право України. - 2010. - № 4. - С. 92-99.

7. Конституции государств Европейского Союза [Текст] / Под общей редакцией Л.А. Окунькова. - М.: Издательская группа ИНФРА-М — НОРМА, 1997. - 803 с.

Берендєєва А.І.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

ОДУВС

Надійшла до редакції: 29.08.2015

УДК 341.362.1

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ НОРМИ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКІ ПОСЯГАННЯ НА БЕЗПЕКУ МОРСЬКОГО СУДНОПЛАВСТВА

Допілка В.О.,

Загороднюк С.О.

У статті розглянута безпека морського судноплавства, яка складає найважливішу проблему для національних інтересів України, а також усієї світової спільноти, а тому потребує ефективного правового втручання з боку всіх держав, створення ефективною та безпечною експлуатації засобів морського транспорту.

Проаналізована сутність щодо забезпечення міжнародно-правових засобів безпеки мореплавства. Визначені загрози безпеці морського судноплавства та необхідність їхньої нейтралізації. Основною загрозою є морський тероризм. Серед заходів забезпечення безпеки мореплавства особливе місце належить кримінально-правовим нормам.

Ключові слова: морське судноплавство, безпека, морський тероризм.

В статье рассмотрена безопасность морского судоходства, которая составляет важнейшую проблему для национальных интересов Украины, а также всего мирового сообщества, а потому требует эффективного правового вмешательства со стороны всех государств, создание эффективной и безопасной эксплуатации средств морского транспорта.

Проанализирована сущность обеспечения международно-правовых средств безопасности
© В.О. Допілка, С.О. Загороднюк, 2015

мореплавания. Определены угрозы безопасности морского судоходства и необходимость их нейтрализации. Основной угрозой является морской терроризм. Среди средств обеспечения безопасности мореплавания особое место принадлежит уголовно-правовым нормам.

Ключевые слова: морское судоходство, безопасность, морской терроризм.

In the article the safety of maritime navigation, which is a major problem for the national interests of Ukraine, and the whole international community, and therefore needs effective legal intervention by all States, an effective and safe operation of marine transport facilities.

It analyzed the nature of international security-legal means for safe navigation. Evaluated Threat maritime security and the need to neutralize them. The main threat is maritime terrorism. Among the means to ensure the safety of navigation special place belongs to the criminal-legal norms.

Keywords: maritime traffic, safety, maritime terrorism.

Актуальність дослідження обумовлюється тим, що насильницькі посягання на безпеку морського судноплавства стає поширеним явищем. За посягання з підвищеним ступенем суспільної небезпечності в

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**